

KPGT ili Pozorište kao 'oslobođena teritorija'

Irena Šentevska

Kao 'projekat' koji je od samih začetaka 'jugoslovenske ideje' imao političku i kulturnu dimenziju, Jugoslavija, čak i kada je pokušavala, nije uspjela da stvori 'jugoslovensku umetnost'. Podređeni partikularnim (republičkim) i lokalnim 'svetovima umetnosti' umetnici su se retko upuštali u problematizaciju 'jugoslovenstva' i (odsustva) zajedničkog identiteta koji bi državu u kojoj su delovali trebalo da 'drži na okupu'. U ovom smislu delovanje Ljubiše Ristića u okviru vlastitog projekta KPGT (*Kazalište Pozorište Gledališče Teatar*) može se posmatrati kao izuzetak od tog 'pravila'. Osim što je jedan od retkih umetničkih projekata koji je artikulisao odnos prema 'jugoslovenstvu' i 'jugoslovenskom kulturnom prostoru', ugradivši ga u same osnove svog umetničkog izraza, KPGT predstavlja i redak primer kontinualnog umetničkog delovanja u jugoslovenskom i post-jugoslovenskom kontekstu koji obuhvata više od tri decenije. U različitim 'životnim' fazama KPGT se nalazio u različitim institucionalnim odnosima prema 'državnom aparatu', ali je u svakoj od njih 'simptomatski' manifestovao složen odnos između umetnosti i politike – u društvenom kontekstu koji se neprestano menja. KPGT je na različite načine morao da se bori za 'prostor' unutar jugoslovenskog 'sistema umetnosti' u kome bi bilo mesta za Ristićeve autorske zamisli i poetske inovacije. Ova 'studija slučaja' fokusira se na borbu za *fizički* prostor u kojoj je Ljubiša Ristić često bivao i dobitnik i gubitnik.

KPGT je na jugoslovenskoj pozorišnoj sceni sedamdesetih godina inaugurisao jedinstvenu mešavinu institucionalnog i 'alternativnog'¹, dotiranog i samofinansirajućeg, građanskog i socijalističkog, tradicionalnog i avangardnog, elitnog i masovnog... U predstavama KPGT-a, u pozorišnim kućama i nekonvencionalnim ambijentima nastupaju prvaci repertoarskih teataru uporedo s neafirmisanim 'slobodnjacima'. Ristićev 'novi barok'² podrazumeva eklektičko poigravanje s istorijom pozorišta, političkom i društvenom istorijom – uz eksperimente s raznorodnim umetničkim i medijskim formama: operom, baletom, popularnom muzikom,

¹ To što se u Jugoslaviji u pozorišnim institucijama i slobodnim grupama često – i istovremeno – nalaze isti ljudi i što se ova dva modela preklapaju kadrovski, a često i estetički, Dragan Klaić naziva 'neobičnošću naše situacije'. Klaić, Dragan (1989): *Beleške o sistemu*. U: Dragan Klaić: *Teatar razlike*. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 73.

² Prema Laslu Vegelu, pozorište Ljubiše Ristića odlikuju: U oblikovanju scenskog jezika: sinkretizam. U prosuđivanju života: apokaliptičko viđenje. U oblikovanju umetničke vizije: utopijski impulsi. U strukturisanju predstave: totalno pozorište. Up. Vogel, Laslo (2006): Ljubiša Ristić, u pozorištu (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/3.htm>, poslednji pristup 14.11.2011.

televizijom³, filmom⁴...KPGT se 'nediskriminativno' obraća pripadnicima veoma različitih društvenih grupacija u tadašnjoj SFRJ: kulturni establišment Jugoslavije sedeo je na improvizovanim sedištima Radničkog sveučilišta 'Moša Pijade' u Zagrebu ili Studentskog kulturnog centra u Beogradu (dva 'najuigranija' KPGT prostora) rame uz rame s tipičnim predstavnicima 'potkultura'. Unutar jugoslovenske umetničke scene, KPGT predstavlja jedan od retkih pokušaja da se „pakt između republičkih birokratija i nacionalnih inteligencija, sklopljen tokom sedamdesetih godina, ne samo razobliča, već i dovede u pitanje“⁵, ističući u prvi plan multinacionalnost i multikulturalnost 'zamišljene jugoslovenske zajednice'. Zahvaljujući pažljivo vođenim medijskim kampanjama i izrazitoj mobilnosti trupe, veoma posećene predstave KPGT-a (igrane u prostorima kao što su školska dvorišta, domovi kulture i sportske dvorane) smišljeno dovode u pitanje republičke (nacionalne) 'granice' i barijere.

Faza 1: 'Partizansko ratovanje'⁶

Pribegavši 'strategiji proleterskih brigada'⁷ u 'partizanskom ratovanju' (kako Ljubiša Ristić naziva sopstvenu borbu s jugoslovenskim kulturnim establišmentom za simbolički i fizički 'manevarski' prostor za umetničko delovanje) KPGT uspostavlja jedinstven *modus operandi* u kulturno-političkom sistemu u kome su profesionalne nezavisne pozorišne trupe (za razliku od subvencionisanih amaterskih i studentskih pozorišta) bile teško održive izvan sistema finansiranja uz pomoć SIZ-ova⁸. Inauguralni period KPGT-a predstavlja rad na predstavi *Oslobođenje Skopja (Osvoboditev Skopja)* prema tekstu ljubljanskog pozorišnog reditelja Dušana Jovanovića i u režiji Ljubiše Ristića. Radna zajednica 'Oslobođenje Skopja' – grupa

³ Ristićev rad u ovom mediju ubraja se među „pionirske pokušaje naše 'ofarbane' televizije“. Za 2. program Televizije u boji adaptirao je 1971. Policajce Slavomira Mrožeka (kao prvu TV dramu snimljenu u novom kolor studiju TVB), a za Prvi program TV Beograd osmislio je 1972. seriju 'Komadi sa pevanjem'. U toku 1979. godine radio je na TV filmovima 'Goran' (Ivan Goran Kovačić u tumačenju R. Šerbedžije) i 'Balade Petrice Kerempuha' prema tekstu Miroslava Krleže, a u saradnji sa zagrebačkim Kugla glumištem, Dušanom Jovanovićem, Nadom Kokotović i ekipom novotalasnih muzičara iz Beograda i Zagreba (Dušan Kojić Koja, Srđan Marković Đile, Jurij Novoselić Kuzma i dr.) režirao je 1981. eksperimentalni TV film 'Kugla glumište' u produkciji Televizije Beograd. Iskustvo u radu na televiziji pomoglo mu je u adaptaciji brojnih predstava KPGT-a (Buba u uhu, Missa u A-molu, Ričard III, Don Žuan – između ostalih) za emitovanje na Televiziji Beograd, Ljubljana, Zagreb i Novi Sad.

⁴ Igrani film Luda kuća u režiji Ljubiše Ristića i produkciji Jadran filma (1979.) prikazan je u okviru informativnog programa festivala u Puli, ali zbog načina na koji je u njemu predstavljeno ratno doba u okupiranom Zagrebu povučen je iz redovne bioskopske distribucije u Jugoslaviji.

⁵ Mladenović, Filip (1994): Alternativno pozorište u Jugoslaviji: KPGT – studija slučaja. U: Kultura (Beograd) 93/94, str. 84.

⁶ Ovu metaforu za svoj umetnički angažman Ljubiša Ristić koristi u filmu Putujući reditelj (r: Boro Drašković) u produkciji TV Beograd (1986.).

⁷ Umetničko delovanje 'daleko od ognjišta i zavičaja' na jedinstvenom jugoslovenskom kulturnom prostoru, za grupu umetnika u koju spada i Ljubiša Ristić postala je neminovnost usled političke atmosfere u zemlji početkom sedamdesetih godina, povezanom s rastom nacionalizma i republičkog etatizma, cenzurom na različitim nivoima i ideološkim obračunima s vaninstitucionalnom levicom.

⁸ Samoupravne interesne zajednice.

umetnika iz cele Jugoslavije (na čelu s Ljubišom Ristićem, Nadom Kokotović⁹, Dušanom Jovanovićem¹⁰ i Radetom Šerbedžijom) – okupila se 1977. godine u Zagrebu oko ovog zajedničkog projekta u produkciji (u to vreme 'agilnog i slobodoumnog') Centra za kulturnu djelatnost Socijalističkog saveza omladine Zagreba, premijerno izvedenog u jednom srednjoškolskom dvorištu¹¹. Kada joj je lokalna urbanistička uprava uskratila dozvolu da šator s toplim vazduhom¹² nabavljen u Istočnoj Nemačkoj postavi u Novom Zagrebu, trupa je *Oslobođenje Skopja* odigrala u dva dvorišta Gornjeg Grada u Habdelićevoj (Lapidarij).¹³ 'Nekonvencionalna' obrada tematike iz narodno-oslobodilačke borbe (koja je naišla na brojne otpore i osporavanja političkog i kulturnog establišmenta, od Skoplja do Ljubljane) učinila je ovu predstavu pozorišnim događajem sezone¹⁴.

⁹ Svestrana umetnica Nada Kokotović studirala je filmsku i pozorišnu režiju, filozofiju i balet. Kao koreograf, usavršavala se kod bračnog para Saharov na Muzičkoj akademiji Chigiana u Sijeni. Bila je članica KASP-a (Komorni ansambl slobodnog plesa) i redovno učestvovala na Muzičkom bijenalu u Zagrebu i plesnom u Ljubljani, gde saraduje s poznatim muzičarima i rediteljima poput Kelemena, Para, Spajića, Violača... Kao balerina HNK u Zagrebu dobija stipendije Irex i Ford fondacije za studijski boravak u Njujorku. Angažovana je kao lični asistent Žorža Balanšina u ansamblu New York City Ballet, režira u New York State Operi i na off-off Brodveju. Prvi put je saradivala s Ljubišom Ristićem 1977. godine na XXIII Splitskom ljetu, pripremajući predstavu Mikelandelo Buonaroti prema tekstu Miroslava Krleže (u gledalištu Hrvatskog narodnog kazališta koje je nekoliko godina ranije ruinirano u požaru). Ključni događaj u njihovoj saradnji u ovom periodu predstavlja produkcija Pučinijeve Toske (Slovensko ljudsko gledališče, Celje i Teatar ITD, Zagreb, 1978.) nazvana 'koreodramom', koja je u okviru XXIV Splitskog ljeta izvođena na 'Malom' i 'Velikom' Kašteletu.

¹⁰ O saradnji Dušana Jovanovića i Ljubiše Ristića 1976. na predstavi Igrajte tumor v glavi ali onesnaženje zraka (Slovensko ljudsko gledališče, Celje), 'scenskom dijalogu "izmišljenog" novinara Križnika, koji je bio očevidac žestoke pobune u pozorištu' (po motivima stvarnog događaja čiji je glavni protagonist slovenački glumački doajen Stane Sever), videti: Klaić, Dragan (1989): Utopija i teror u dramama Dušana Jovanovića. U: Dragan Klaić: Teatar razlike. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 48-51. O izvođenju predstave u Novom Sadu (gde je nagrađena vanrednom Sterijinom nagradom za režiju kao prva predstava izvedena u nekonvencionalnom pozorišnom prostoru), videti: Drašković, Boro (2006): Reditelj pred svojim piscem (temat u novosadskom časopisu Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/14.htm>, poslednji pristup 10. 11. 2011. Na 10. Bitefu predstava se igrala u Narodnom pozorištu i Narodnom muzeju, 'izašavši na ulicu' koja povezuje dve institucije. Scenski prostor s 'baroknim motivima' (koji obuhvata i operne lože na pozornici) oblikovao je Miodrag Tabački.

¹¹ Prvo pozorište u kome je Ljubiša Ristić dobio priliku za radikalniji eksperiment sa scenskim prostorom bilo je ljubljansko eksperimentalno Gledališče Pekarna. U prostoru koji je ranije bio pekara i mehaničarska radionica režirao je 1974. predstavu Tako tako, gde se prizori iz tekstova 'Obožavanje kurve' i 'Kilijan' Mirka Kovača, 'Koncert po želji' Franca Ksavijera Kreca i partija karata trojice 'naturščika' simultano odvijaju na sceni pred publikom (u četiri 'kutije šibica' koje je konstruisao Tugo Šušnik). Igrana na različitim dijalektima slovenačkog jezika, ova predstava predstavljala je i iskorak iz konvencije igranja na književnom jeziku. Na poziv Mire Trailović 1975. Ristić je nastavio da radi na Krecovim komadima u Ateljeu 212 primenjujući sličan rediteljski postupak. Godine 1976. uporedo je postavio na scenu Koncert po želji (predstavu bez reči u kojoj igra Gorica Popović) i Muške stvari (u kojima igraju Gordana Marić i Petar Božović).

¹² „zračna hala čiji je pokrov napravljen od specijalne plastificirane tkanine sposobne da podnese najveće pritiske, a nije zapaljiva...“. U: Pešorda, M. (1977): Kazalište okrenuto budućnosti. U: Oslobođenje (Sarajevo), 29.10.1977. Takođe: Pavlovski, B. (1977): Pismo od Zagreb: 'Oslobodovanje na Skopje' vo noviot 'Teatar pod šatori'. U: Nova Makedonija (Skopje), 09.11.1977.

¹³ Predstava je na 12. Bitefu (1978.) igrana u dvorištu (parkingu) Ateljea 212 i jednoj 'skrovitoj avliji' iza susedne zgrade. Izvođenje je obeležio i autentični stanar – 'čiča u pidžami' koji se na svojoj terasi pojavio tik iza Radeta Šerbedžije. Na Jugoslovenskim pozorišnim igrama u Novom Sadu (gde je osvojila pet Sterijinih nagrada), predstava je u maju 1979. igrana u dvorištima starih zgrada između Dunavske i Zmaj-Jovine ulice.

¹⁴ Za uspeh predstave delimično su zaslužni i autori muzike, rok/džez sastav Leb i sol iz Skoplja. Rok verzije

Na XXV Splitskom ljetu 1979. KPGT je izveo projekat *1918. Miroslavu Krleži* (koprodukcija s HNK u Splitu) koji je imao 'praizvedbu' na splitskom Kašteletu¹⁵. (Krležin zapis iz 1942. godine *Pijana novembarska noć 1918.* predstavlja i svojevrsno pozorišno preispitivanje jugoslovenske ideje.) Pored angažmana u 'vaninstitucionalnom' KPGT-u Ljubiša Ristić i Nada Kokotović nastavljaju saradnju s vodećim pozorišnim kućama u Jugoslaviji. U Hrvatskoj, to su prvenstveno HNK u Zagrebu, gde realizuju predstave prema tekstovima Slobodana Šnajdera *Kamov, smrtopis* (1978.)¹⁶ i *San Marina Držića* (1980.) i HNK u Splitu gde postavljaju *Hamleta* (Rade Šerbedžija) (1980.) i *Lizistratu* (1983.)

Godine 1980. u 'podrumu' (Spodnja dvorana) Slovenskog mladinskog gledališča¹⁷ u Ljubljani nastala je jedna od 'kanonskih' predstava Ljubiše Ristića, *Misa u A – molu*, slobodna interpretacija literarnog predloška Danila Kiša – novele 'Grobница za Borisa Davidoviča' (1976.) koja je uzburkala jugoslovensku javnost Kišovim književnim tretmanom Staljinove epohe. Za pozorišne krugove ovaj projekat predstavljao je dugo pripreman raskid s jugoslovenskom pozorišnom praksom i estetikom koja obeležava posleratni period, stekavši amblematski status¹⁸. *Misa u A – molu* je 1981. godine proglašena za najbolju predstavu 15. Bitefa, kao prva jugoslovenska produkcija kojoj je ukazano takvo priznanje.¹⁹

tradicionalnih makedonskih pesama 'Aber dojde Donke', 'More sokol pie' i 'Jovano Jovanke' nastale za potrebe KPGT-a obeležile su početak i dalji razvoj muzičke karijere Vlatka Stefanovskog i njegovih saradnika. U proleće 1978. na opatijskom festivalu kompozicija 'Aber dojde Donke' donela im je nagradu za „najbolji umjetnički dojam i najuspješniju primjenu folklornog izraza“.

¹⁵ Kao glavne uticaje na svoj rediteljski opus iz domena ambijentalnog pozorišta, Ljubiša Ristić navodi predstave „u dijalogu s prostorom“ koje je Georgij Paro prema Krležinim delima režirao na Dubrovačkim ljetnim igrama. *Aretej* (1972.) je izvođen na zidinama starog grada Dubrovnika, a *Kristofora Kolumba* (1973.) Festivalski dramski ansambl izveo je na replici broda 'Santa Maria' koji je plovio iz stare gradske luke oko ostrva Lokruma. Kao posebno podsticajne predstave koje je kao mlad reditelj gledao na Bitefu, Ristić izdvaja *Besnog Orlanda* (1969.) u režiji Luke Ronkonija i *1789.* (1974.) Arijane Mnuškine i njene trupe *Théâtre du Soleil*. Ristić je, međutim, i konvencionalne pozorišne objekte često tretirao kao 'ambijent'.

¹⁶ Na Sterijinom pozorju u Novom Sadu ova predstava je 1979. godine izvedena na gradilištu (betonskoj konstrukciji) novog objekta Srpskog narodnog pozorišta. Izbor lokacije uslovlila je istorijska okolnost da je prvi dramski ansambl u Zagrebu, Domorodno teatralno društvo (preteča Hrvatskog narodnog kazališta) na poziv Ilirske čitaonice (Matica ilirska, a potom Matica hrvatska) nastalo od pozorišne družine Leteće diletantsko pozorište iz Novog Sada. Početkom delovanja HNK u Zagrebu smatra se prva predstava Domorodnog teatralnog društva Juran i Sofija ili Turci kod Siska Ivana Kukuljevića Sakcinskog izvedena na pozornici starog pozorišta na Markovom trgu 10. juna 1840. na štokavskom narečju.

¹⁷ Ljubiša Ristić je u istom prostoru (refektorij nedovršenog Akademskog kolegija arhitekta Jožeta Plečnika) neposredno pre *Mise u A-molu* postavio *Eshilove Persijance*.

¹⁸ „Slovenačkom pozorišnom prostoru sedamdesetih godina Ljubiša Ristić dao je verovatno najdalekosežniji doprinos igri pogleda i reči te vilsonovskoj sceni-pejzažu – istovremeno i nove taktike političnosti, značajne za razvoj savremenih scenskih umetnosti sledeće dve decenije“. U: Toporišič, Tomaž (2009): *Taktike političkog i politizovanog pozorišta druge polovine XX stoleća*. U *Scena* (Novi Sad) 1-2, str. 254 (prevod sa slovenačkog: Aleksandra Kolarić) Saradnju sa Slovenskim mladinskim gledališćem Ljubiša Ristić i Nada Kokotović nastavili su predstavama *Romeo i Julija* (1983.), *Levitan Vitomila Zupana* i *Resničnost Lojzeta Kovačiča* (1985.)

¹⁹ Ljubiša Ristić dobio je i nagradu lista *Politika*, a predstava je kasnije uspešno gostovala u Francuskoj (Teatar nacija u Nansiju '83), Velikoj Britaniji (LIFT '85 u Londonu) i drugim evropskim zemljama. Ljubiša Ristić i njegovi saradnici nastaviće da se bave književnim opusom Danila Kiša, najintenzivnije 1991. u okviru produkcije *Yufesta posvećenog Kišu*, kada njegova dela u Subotici režiraju Ristić, Nada Kokotović, Haris Pašović i Sašo Milenkovski.

'Brand name' KPGT ulazi u upotrebu krajem 1981. godine, na plakatu Borisa Bućana za predstavu *Karamazovi* prema tekstu Dušana Jovanovića s 'golotočkom' tematikom. Kao svojevrsni nastavak *Oslobođenja Skopja*, *Karamazovi* nastavljaju tamo gde se prekinula radnja prethodne drame, ali je zadržan i način organizovanja umetničke produkcije, putem radne zajednice u kojoj se, dogovorom svih učesnika, rad ulaže besplatno.

U januaru 1981. (za tu priliku nazvana) *The Zagreb Theatre Company* na otvaranju međunarodnog pozorišnog festivala u Sidneju izvodi *Oslobođenje Skopja* na terenu nekadašnjeg kolonijalnog zatvora *Darlinghurst (East Sydney Technical College)*, u februaru gostuje u Melburnu²⁰ i Pertu²¹, u Sidneju snima 90-minutnu TV verziju predstave za *Channel 0/28*²² i osvaja značajne nagrade²³. Nakon uspeha u Australiji²⁴ usledio je poziv na međunarodni pozorišni festival u Denveru – jedini internacionalni festival koji je te godine održan u SAD²⁵. *Oslobođenje Skopja* izvodi se među kućama iz XIX veka u parku univerzitetskog kampusa *Auraria Ninth Street Historic Park*²⁶, dok se u malom studijskom teatru *Centra za izvođačke umetnosti* izvode *Karamazovi*.

Ljubiša Ristić donosi odluku da ovo gostovanje pretvori u američku turneju koja obuhvata i (kasnije nerealizovano) gostovanje u Meksiku²⁷. „Zamislite pozorišnu trupu u kojoj se nalaze Robert DeNiro, Al Paćino, Dastin Hofman, Meril Strip i Elen Berstin“, prenosi američka štampa reči kojima je 'književni menadžer' trupe Dragan Klaić ukazivao na umetnički status koji glumački ansambl ima u svojoj zemlji. Ne izuzima se iz vida i da je u pitanju „najcenjenija nezavisna pozorišna trupa u zemlji u kojoj je pozorište gotovo u potpunosti subvencionisano

²⁰ U Melburnu, predstava se izvodi na kampusu Linkoln Instituta, u nekadašnjem samostanskom kompleksu Convent of the Good Shepherd u četvrti Abotsford.

²¹ U Pertu se predstava izvodila u dva dvorišta iza geografskog odseka University of Western Australia. Organizatori festivala savetovali su dame u publici da ne oblače svečane toalete i nose sa sobom jastučiće ili prostirke za sedenje.

²² Reditelj Bil Ficwalter (Bill Fitzwalter) za snimanje nije koristio prostor u kome se predstava zaista izvodila, već 36 odabranih lokacija unutar nekadašnjeg kolonijalnog zatvora.

²³ Za ulogu Georgija Rade Šerbedžija osvojio je nagradu Sammy (Best Actor in a Single TV Performance) kao prvi inostrani glumac kome je dodeljena godišnja nagrada australijske filmske i TV industrije. „Sammy The Seal in Yugoslavia! Unheard of but true...“, pisao je sidnejski Sunday Telegraph 23. avgusta 1981.

²⁴ Uspeh ove turneje doneo je Ljubiši Ristiću i angažman na festivalu Adelaide Festival of Arts. Predstava 1984 A.D. koja govori o Australiji 1948. (igrana u pozorištu Arts Theatre i dvorištu koledža St. Aloysius u Adelejudu) naišla je na veliko interesovanje australijske štampe, ali i oštre proteste njenog konzervativnog 'krila'.

²⁵ Kritičar Los Anđeles Tajmsa najavljivao je festival kao svojevrsni pozorišni kuriozitet: „What comes from 13 countries, lasts 25 days and performs 114 times? The Denver Center for the Performing Arts first World Theater Festival“.

²⁶ „Verovatno nikada više neću moći da prošetam kampusom Auraria, a da se ne osvrnem preko ramena: možda za mnom idu zloslutni bugarski agenti u širokim mantilima i s nemačkim ovčarom na uzici“, pisala je novinarka iz Denvera o utisku koji je na nju ostavilo Oslobođenje Skopja. Up. Clurman, Irene (1982): *Environmental theatre is multimedia marvel*. U: *Rocky Mountain News* (Denver), 23.07.1982.

²⁷ Ovu dvoipomesečnu turneju koja je obuhvatila pet američkih gradova i u kojoj su učestvovali (između ostalih) članovi grupe *Leb i sol*, Branimir Džoni Štulić (kratkotrajno) i Miran Mohar iz grupe *Irwin*, u putopisnoj formi opisuje Dragan Klaić u tekstu: *Oslobođenje Skopja, 1977-1987, Memoari*. U: *Dragan Klaić: Teatar razlike. Novi Sad: Sterijino pozorje*, str. 109–148.

od države“.

Najneizvesniji deo turneje predstavljala su izvođenja u Čikagu – najpre na travnjaku ispred crkve *St. Michael (Old Town)* i dvorištu kraj ruševina nekadašnje crkvene škole, a zatim na parkingu nekadašnjeg pogrebnog zavoda (jer je trupa naišla na nepredviđene teškoće)²⁸. U Vašingtonu, *Oslobođenje Skopja* igralo se uz istorijsku građevinu *Apex* (633 Pennsylvania Avenue), u neposrednoj blizini Nacionalnog arhiva i *J. Edgar Hoover Building* (sedište FBI). Gostovanje je, zahvaljujući direktoru za odnose s javnošću lokalne uprave, obuhvatilo i turistički gradić Vajldvud u okolini Atlantik Sitija. Predstava se ovog puta igrala uz sportske terene kraj šetališta uz okean (*Boardwalk*), u najprometnijoj turističkoj zoni grada. Zahvaljujući vezama ostvarenim u Čikagu i podršci lokalnih vlasti trupa je u ovom gradiću dočeka sa srdačnom dobrodošlicom, uz intoniranje himni i podizanje američke i jugoslovenske zastave.²⁹ Predstavi su prisustvovali jugoslovenski ambasador u SAD Budimir Lončar i guverner savezne države Nju Džerzi.

U kampusu univerziteta *UCLA* u Los Anđelesu *Oslobođenje Skopja* igra se u parku skulptura *Franklin D. Murphy Sculpture Garden* (gde su gledaoci sedeli na zemlji) s pogledom na Školu za menadžment. Drugi deo predstave igra se u uskom prostoru za utovar i istovar dekora, ispred radionica Pozorišno-filmskog odseka (*Macgowan Hall*). Zbog vremenskih neprilika *Karamazovi* se igraju u pozorišnoj sali koja je pripadala Pozorišnom odseku. Turneja je završena nastupom u Njujorku – u parku pored neogotske katedrale *St. John the Divine* na Menhetnu, dok su *Karamazovi* izvođeni u aneksu pozorišta *La Mama* na 4. ulici (Ist Vildidž). Ova turneja simbolički je okončana večću da su Dušan Jovanović, Ljubiša Ristić i *Zagreb Theatre Company* osvojili nagradu *Obie*³⁰ koju dodeljuje čuveni njujorški nedeljnik *The Village Voice*.

Predstavu *Vojna tajna* (HNK Split, 1983.) u režiji Ljubiše Ristića, još jedno alegorijsko preispitivanje jugoslovenske ideje, s prethodnim projektima KPGT-a povezuju pisac Dušan Jovanović i nekonvencionalno organizovan scenski prostor u čijem se središtu nalazi neobična građevina vojnog 'zoološkog instituta' od nekoliko spratova. Predstava se pripremala i igrala u pomorskoj bazi Jugoslovenske ratne mornarice (Ratna luka Lora), pod budnim nadzorom vojnih vlasti.

Tokom 1984. godine članovi KPGT-a pokušavaju da registruju prostor uz Knez Mihailovu ulicu u Beogradu, dvorište u kome su te godine organizovali 'Godo fest'. Međutim, „ništa od

²⁸ Zbog bankrota partnerske trupe *Free Street Theatre* KPGT je ostao bez prostora za igru, reklame i pokrivenih troškova boravka u Čikagu.

²⁹ „U svom bavljenju istorijom pozorišta nisam našao primer da je jedna glumačka trupa bilo gde dočeka sa takvom pompom, pogotovo ne u Americi“, komentariše Dragan Klaić. *Ibid.*, str. 137.

³⁰ „[F]or outstanding achievement in the off-Broadway and off-off-Broadway Theatre“, kako stoji u obrazloženju nagrade.

toga nije bilo. KPGT je bio dobar dogovornoj kulturi dok je delovao bez svog 'zemljišnog' parčeta Jugoslavije. Onog časa kada se javila mogućnost da se registruje kao trajna pozorišna zajednica sa mestom za igru, telefonom, strujom i vodom, stvar je proglašena opasnom...³¹ U poredo s pozorištem 'Nova osećajnost' u Bajlonijevoj pivari u Skadarliji i uz gostovanja Slovenskog mladinskog gledališča iz Ljubljane, ovde se igraju *Čekajući Godota*, *Godot* Nade Kokotović, *Derište* Dubravke Knežević, *Ljubinko* i *Desanka* Ace Popovića... U sklopu priprema Beograda za Olimpijske igre koje se nikada nisu održale, na lokaciji magaze u Knez Mihailovoj ulici predviđa se informacioni centar Turističkog saveza Beograda, pa KPGT dobija nalog da napusti ovaj prostor. Budući da i 'Pivara' u Skadarliji u odsustvu Borke Pavićević ostaje 'bez struje', KPGT-u preostaje samo Studentski kulturni centar, ali ne zadugo...

Sledeću fazu u radu KPGT-a obeležila su dva ambiciozna projekta realizovana u Sava centru – *Tajna Crne ruke* (1983/84.) i *Carmina Burana* (1984/85.)³². U podeli 'mjuzikla' Puriše Đorđevića i Ljubiše Ristića *Tajna crne ruke* našli su se (između ostalih) primabalerina Ivanka Lukateli, Ljuba Tadić (kao Nikola Pašić), Radko Polič (kao Aleksandar Obrenović, Aleksandar Karađorđević i Franc Ferdinand), Inge Appelt (kao nadvojvotkinja Sofija), Branislav Lečić (kao Dragutin Dimitrijević Apis), Tanja Bošković (kao Draga Mašin), Mirjana Karanović (kao Nedeljko Čabrinović i dr.), Sonja Knežević (kao Gavriilo Princip i dr.), Dubravka Živković (kao Ajfelova kula i dr.), Svetozar Cvetković, Rada Đuričin, Dara Džokić... 'Operu mundi' *Carmina Burana* s tri stotine izvođača izveli su Akademsko kulturno umetničko društvo Beogradskog univerziteta 'Branko Krsmanović'³³, glumački ansambl Slovenskog mladinskog gledališča i KPGT. (U predstavi je korišćen audio snimak Akademskog hora 'Branko Krsmanović' i Beogradske filharmonije.)

Nakon što su (ne bez teškoća i karakterističnih institucionalnih opstrukcija) realizovali ove spektakle u reprezentativnom beogradskom kongresnom centru, Ljubiša Ristić i Nada Kokotović dobijaju ponudu da zajedno s grupom glumaca koju predvodi Ričard Drajfus četiri godine rade na pretvaranju četvrti Venis u umetničko središte pacifičke obale Los Anđelesa. Ipak se odlučuju da nastave rad u Jugoslaviji: Ljubiša Ristić je 1985. imenovan za direktora Narodnog pozorišta / *Népszínház* u Subotici, uprkos tome što je „odluka da se dramski ansambl na mađarskom i srpskohrvatskom spoje u jedan zajednički ansambl osporavana u

³¹ Jevremović, Zorica (1994): Pozorišne (političke) fabrike socijalističke Jugoslavije. U: Kultura (Beograd) 93/94, str. 123.

³² Obe predstave imale su premijeru 31. decembra (zamišljene su i kao neobičan doček Nove godine). *Tajna Crne ruke* igrala se tokom prve nedelje 1984, a *Carmina Burana* tokom prve dve nedelje 1985. godine. KPGT je izvodio dve predstave na dan.

³³ Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, pored aktivnosti u politici, pozorištu i studentskoj štampi (kao urednik u *Studentu* i *Vidicima*), Ljubiša Ristić je bio glumac i upravnik Akademskog pozorišta 'Branko Krsmanović', aktivnog i uspešnog na evropskim festivalima studentskog pozorišta (Nansi, Erlangen, Vroclav, Zagreb, Istanbul...). Glumačku karijeru započeo je kao dečak u dramskoj radio grupi Bate Miladinovića, u filmovima *Krvava košulja* (r: Žorž Skrigin) i *Potraži Vandu Kos* (r: Žika Mitrović) i mjuziklu *Plači*, voljena zemljo u režiji Soje Jovanović (Beogradsko dramsko pozorište).

nekim krugovima kao udarac u središnju tačku kulture mađarske narodnosti u Vojvodini...“³⁴

Faza 2: Dugi marš kroz institucije

'Dugi marš kroz institucije' Ljubiše Ristića, prema Draganu Klaiću, počeo je 1971. u Jugoslovenskom dramskom pozorištu diplomskom predstavom *Buba u uhu* – vodviljom Žorža Fejdoa. Ovaj isprva neočekivan repertoarski potez uprave JDP-a (prema želji preminulog Bojana Stupice) postavio je bizaran rekord kao najdugovečnija i najviše izvođena predstava u istoriji srpskog pozorišta (i dalje na repertoaru), s obzirom da je to ujedno i jedina realizovana režija Ljubiše Ristića u ovom pozorištu. Diplomirao je na njenom 104. izvođenju.³⁵ Ristićev 'Dugi marš' nastavlja se komedijom *To što se njima desilo nema nikakve veze s bezbolom* Rona Klarka i Sema Bobrika (Savremeno pozorište, Scena na Terazijama, 1972.) i tragikomedijom o gastarbajterima *Aleks iz Kutlova* Torija Jankovića (Teatar 'Joakim Vujić' iz Kragujevca, 1973.)³⁶ ...

Ristić je sredinom sedamdesetih godina režirao nekoliko značajnih predstava u subotičkom Narodnom pozorištu (1974. vodvilj *Silom muž* Žorža Fejdoa i *Sumnjivo lice* Branislava Nušića³⁷, a 1975. Brehtovu *Majku Hrabrost*³⁸). U višenacionalnu i multikulturalnu Suboticu pozvali su ga 1985. godine gradski čelnici predvođeni gradonačelnikom Đerđom Soradom. Za svoje planove s Narodnim pozorištem Ristić je imao eksplicitnu političku podršku. Tada je izjavio da je razlog njegovog krajnjeg optimizma to što nije usamljeno ostrvo unutar previranja koja su svuda naokolo i što je čitav jedan grad odlučio da uvežbava 'promenu' (primenu novog kulturnog modela), opredelivši se za materijalnu i duhovnu obnovu. Ristić je bio uveren da će na primeru pozorišta dokazati da je zajednički život u multietničkoj zajednici moguć, da je 'jedinostveni jugoslovenski pozorišni prostor' održiv – da je, u krajnjoj instanci,

³⁴ Klaić, Dragan (1989): Subotička anamneza. U: Dragan Klaić: Teatar razlike. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 95

³⁵ Jubilarno 250. izvođenje Bube u uhu obeleženo je u okviru 'Zimskih čarolija' Beogradskog sajma, 15. februara 1975. uz novu scenografiju (Vladislava Lalickog) i kostime (Vanje Vukić).

³⁶ Dok su ovaj komad Kragujevčani „oduševljeno prihvatili“, festivalski odbor Dana komedije u Svetozarevu „zvanično je saopštio da se ograđuje od predstave teatra 'Joakim Vujić' iz Kragujevca (bez objašnjenja)“.

³⁷ Sumnjivo lice smatra se 'programskom predstavom' i svojevrsnim autorskim manifestom Ljubiše Ristića zbog načina na koji je koristio fragmentarnu dramaturgiju i jezike jugoslovenskih 'naroda i narodnosti'. (U Ristićevoj postavi Žika govori kao Bunjevac, Aleksa Žunić kao Dalmatinac, Milisav kao Bosanac, Joca kao Crnogorac itd.) Predstava je nagrađena Zlatnim lovorovim vijencem sarajevskog MESS-a, a izveštač Politike iz Sarajeva ističe da scenografija Miodraga Tabačkog „podseća na prostor u kome je igrao poznati Living teatar“. Deo kritike ipak nije imao razumevanja za Ristićeve formalne inovacije, proglašivši predstavu za „dokaz mogućnosti stvaralačkog skrnavljenja pisca“. U: (Kujundžić, Miodrag (1974): Napoleon iz kokošinca. U: Dnevnik (Novi Sad), 01.12.1974.)

³⁸ Ristićeva 'opera' s Morikoneovom muzikom iz špageti vesterna Serđa Leonea bila je upečatljiva i po scenografiji koju opisuje Slobodan Selenić: „Reditelj Ristić i scenograf Pal Petrik, nemajući rotacionu pozornicu, srećno su se dosetili i sjajno napravili jedan fantastični pokretni objekat koji pomoću ogromnog točka kruži pozornicom i spretno služi ostvarivanju svih ambicioznih scenskih zamisli“. Up. Selenić, Slobodan (1976): Sentimentalni Breht. U: Politika ekspres (Beograd), 08.03.1976.

moćna zajednička (jugoslovenska) država. U Subotici ga je dočekaao 'umoran, istrošen, derutan teatar', podeljen na 'etničke enklave'. Zatekao je situaciju u kojoj članovi mađarske i srpskohrvatske drame uopšte ne komuniciraju. Takva situacija nije dugo trajala, jer su nakon intenzivnih zajedničkih proba usledile predstave u kojima je angažovan celokupni (umetnički i tehnički) pozorišni personal.

Prelazak KPGT-a u institucionalno okrilje subotičkog pozorišta programski najavljuje predstava *Madač – komentari*, prema dramskom epu *Čovekova tragedija (Az ember trágediaja)*, 1861.) mađarskog pisca Imre Madača, premijerno izvedena u oktobru 1985. Dramaturzi ove kompleksne i eklektične predstave bili su Dragan Klaić i Laslo Vegel. Ljubiša Ristić i Nada Kokotović režirali su je uporedo s Želimirom Žilnikom (scene na gradskom trgu) i Draganom Živadinovim (prizori u gradskoj kući³⁹). U predstavi nastupaju, uz 53 izvođača, i Kamerni ženski hor Muzičke omladine Subotice, Hor penzionera, orkestar Narodnog pozorišta / *Nepszínház*, članovi KUD-a 'Mladost' i učenici srednjih škola 'Bosa Miličević', 'Svetozar Marković' i Mašinsko-elektrotehničkog školskog centra.⁴⁰ Poseban pečat izvođenju dao je ambijent stare subotičke sinagoge⁴¹ u kojoj su kasnije izvođene i predstave *Der Nichtraucher*, *Šiptar*, *Pukovnik*, *Bloody Mary*...

Narodno pozorište / *Nepszínház* postaje produkcionni punkt za domaće i strane grupe, inicijative, složene koprodukcije i multilateralne turneje kakve tada jedva da postoje u Evropi, još uvek hladnoratovski podeljenoj. KPGT je pionir međunarodnih pozorišnih mreža i konzorcijuma, kakvi će se u Evropi razvijati tek tokom devedesetih godina, ali i pionir primene kompjutera u pozorišnom marketingu i planiranju⁴². Zahvaljujući poznatim grafičkim dizajnerima⁴³ Matjažu Vipotniku iz Ljubljane i Borisu Bućanu iz Zagreba, KPGT ostvaruje značajne 'pomake' i u likovnim rešenjima osnovnih pozorišnih dokumenata, plakata, afiša, ulaznica i drugog promotivnog materijala i pratećih publikacija.

„Ristić je bio graditelj društvenog konteksta, graditelj grada, graditelj budućnosti. Svojim proizvođenjem predstava uzburkavao je, aktivirao okolinu u kojoj je stvarao. Grad bi,

³⁹ „[...] jednom od onih čudesnih zdanja panonske secesije, koje svojim tornjem, kupolama i lukovima, ukrašenim slikovitim keramičkim reljefima, slični na veliku tortu [...]“. U: Kesić, Vesna (2006): Subotičke žive slike (temat u novosadskom časopisu *Scena* Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/23.htm>, poslednji pristup 18.07.2010.

⁴⁰ Foretić, Dalibor (2006): To Bačka nije vidjela (Danas, Zagreb, 22.10.1985.) (temat u novosadskom časopisu *Scena* Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/21.htm>, poslednji pristup 18.07.2010.

⁴¹ Sinagoga je sagrađena 1902. godine, ali je vremenom napuštena. Jevrejska opština poklonila ju je 1979. Skupštini opštine Subotica za korišćenje u kulturne svrhe. Grad je poklon primio, ali ga nije koristio. Prostor sinagoge aktiviran je tek predstavom *Madač – komentari*, ne bez otpora 'lokalne zajednice'.

⁴² Prototip KPGT-ovih inovacija na ovom polju bio je kompjuterski sistem za prodaju ulaznica u Sava centru za predstavu *Tajna Crne ruke*. Mogućnosti kompjuterske grafike uticale su i na izgled ulaznica i 'total dizajn' predstava.

⁴³ KPGT je u različitim 'fazama' i na različitim projektima sarađivao i s Mirkom Ilićem iz Zagreba, grupom Trio iz Sarajeva, grupom Irwin iz Ljubljane i Ljiljanom Ilić iz Subotice.

njegovim dolaskom, oživeo, kao da su u njemu otkrili zlato, ili su počeli da grade Južnu prugu. Svi su zajedno leteli: oko njega bi iznenada bila cela gomila ljudi koji pre nisu bili ni primetni, dok ih je on odmah rasporedio, dao im zaduženja i upregao ih da rade. Svojom harizmom u pozorište je privukao najnadarenije mlade ljude i otvorao im pozorišne oči. Pored njega su, između ostalih, sazrevali Janez Pipan, Dragan Živadinov, Vito Taufer i Tomaž Pandur, a nešto kasnije i Haris Pašović. Gde god bi stigao, Ristić je širom otvorao vrata svoje majstorske radionice".⁴⁴

Narodno pozorište / *Népszínház*, pod umetničkom 'okupacijom' KPGT-a sistematski istražuje ambijentalni potencijal grada Subotice za pozorišna izvođenja u okviru YU-festa. U prve dve sezone, Šekspir fest (1986.)⁴⁵ i Molijer fest (1987.) fokusiraju se na revitalizaciju Palića, „nekadašnjeg ugodnog austrougarskog letovališta“, koje je posle rata „kolektivizovano, sindikalizovano i, napokon, upropašćeno“⁴⁶. Na „zaboravljenoj i zatarabljenoj pozornici iz pedesetih godina“ igra se *Hamlet*, na ženskom kupalištu *Otelo*, na Velikoj terasi *Julije Cezar*, na jednom od šetališta paličkog parka *Ričard III*⁴⁷, a tenisko igralište postalo je salon mlade Selimene iz Molijerovog *Mizantropa*. Gledaoci su morali da se potrudu da stignu još dalje – do Ludoškog jezera gde su na obali i iz čamaca mogli da posmatraju *Don Žuana*, dok se *Škola za žene* igra pred jednim od starinskih letnjikovaca u šumi. Građani Subotice nisu s podjednakim oduševljenjem primali ova zbivanja. *Tartif*, izvođen u luna-parku podignutom pored stare sinagoge u centru Subotice izazvao je oštre proteste iz susedstva, kao i letnji paviljon – teatar podignut u leto 1988. godine.

'Teritorijalna ekspanzija' subotičkog KPGT-a nije obuhvatila samo letnje festivale na Paliću od 1986. do 1991. godine. Njegovi proizvodno-prikazivački punktovi od 1987. obuhvataju festivale Grad teatar Budva, Kotorart i YU-fest. 'Direktorat' KPGT-a pažljivo je razradio projekat Grada teatra u saradnji s lokalnom upravom, imajući u vidu „dugoročno planiranje konstrukcije kulturnog identiteta i reurbanizacije u zemljotresu razrušenog i sada obnovljenog Starog grada Budva“.⁴⁸ YU-fest je 1987. obuhvatio osamnaest⁴⁹, a 1988.

⁴⁴ Jovanović, Dušan (2006): Doručak kod Tifanija (temat u novosadskom časopisu *Scena* Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/8.htm>, poslednji pristup 18.07.2010.

⁴⁵ Na Šekspir festu izvedene su reprezentativne Šekspirove tragedije: *Hamlet*, *Otelo*, *Makbet*, *Tit Andronik*, *Julije Cezar* i *Ričard Treći* i jedno Borhesovo bavljenje Šekspirovom (*Everything and Nothing*), uz reditelje kao što su ('pored dvoje domaćih') Dušan Jovanović, Janez Pipan, Zlatko Sviben, Vito Taufer i Kaća Čelan. Festival su 'obogatila' dela Vladimira Veličkovića, Dušana Otaševića i Olje Ivanjicki, kao i zvuci violine Jovana Kolundžije.

⁴⁶ Klaić, Subotička anamneza, str. 101.

⁴⁷ Na sarajevskom Festivalu jugoslovenskog teatra 1987. ova predstava se igrala na platou ispred centra 'Skenderija'.

⁴⁸ U katastrofalnom zemljotresu koji je zahvatio crnogorsko primorje 15. aprila 1979. Budva je pretrpela velika razaranja.

⁴⁹ Subotica/Palić, Budva, Kotor, Beograd, Novi Sad, Ljubljana, Sarajevo, Zenica, Mostar, Skoplje, Ohrid, Titograd, Cetinje, Nikšić, Bar, Ulcinj i Herceg Novi.

dvadeset⁵⁰ gradova, dok je poseban uspeh iste godine doživeo *Avala fest* u filmskom gradu na Košutnjaku⁵¹ koji je trajao puna dva meseca. Ovi punktovi obezbeđivali su policentrični razvoj KPGT-ove 'slobodne teritorije'. Očekivalo se da će oni povećati unutrašnju dinamiku produkcionog sistema, ojačati međunarodnu poziciju KPGT-a, uvećati budžete i umnožiti izvore finansiranja. Uz izdašnu logističku podršku Jugoslovenskog aerotransporta, teritorijalna ekspanzija putem gostovanja sem brojnih jugoslovenskih gradova obuhvata i gostovanja u Meksiku⁵², Kostariki⁵³, Zapadnoj Nemačkoj, Sovjetskom Savezu⁵⁴ ...

Među internacionalnim gostovanjima Narodnog pozorišta / *Népszínház* – KPGT izdvajaju se nastupi 1987. i 1988. u Milhajmu i Zapadnom Berlinu. U maju 1987. subotička trupa⁵⁵ učestvuje u programu 'Pozorišni krajolik Jugoslavije' (Theaterlandschaft Jugoslawien), koji se održavao 1986, 1987. i 1988. godine u organizaciji Teatra na Ruru. Predstave se igraju u šumici Rafelberg (kraj nekadašnje jodne banje koju je zauzelo pozorište Roberta Ćulija) i kulturnom centru *Stadthalle Mülheim*. Istog meseca u Zapadnom Berlinu učestvuju u programu 'Transit' kojim je podeljeni grad slavio 750 godina postojanja i nastupaju u kulturnom centru *Künstlerhaus Bethanien* (nekadašnja pruska vojna bolnica u Krojčbergu u kojoj je umrla plesačica Anita Berber). Na programu turneje su *Oslobođenje Skoplja* i nove predstave (*Anita Berber*, *Ričard III*, *Tit Andronik*, *Der Nichtraucher*), kao i predstave Teatra Pralipe iz Skoplja *Kralj Edip* i *Soske* u režiji Rahima Burhana.

U maju naredne godine u okviru programa *Kulturstadt Europas* (Zapadni Berlin – Kulturna

⁵⁰ Subotica, Budva, Kotor, Beograd, Novi Sad, Kruševac, Priština, Bled, Zagreb, Dubrovnik, Split, Imotski, Opatija, Poreč, Pazin, Sarajevo, Mostar, Titograd, Skoplje i Ohrid.

⁵¹ „Beograđani nisu ni sanjali da se i kod njih može napraviti ljetna atmosfera poput one u Dubrovniku, Splitu, ili Budvi. Ali, nisu to očekivali ni organizatori. Ne znaju kuda da smjeste sve koji hrle u Košutnjak. ... Desilo se tako da jedno veče na Košutnjak nije uspjela da uđe ni majka Ljubiše Ristića“, izveštava sarajevski tabloid As. Up. Iznađenja: Magnet na Košutnjaku. U: As (Sarajevo), 12.08.1988. Online dostupno na <http://www.kpgtyu.org/pressarhiva/displayimage.php?album=492&pos=2>, poslednji pristup 01.08.2010.

⁵² Prvo gostovanje Narodnog pozorišta / *Népszínház* u Meksiku realizovano je u oktobru 1987. u Guanahuatu, gradiću na severu zemlje. Na XV internacionalnom festivalu Servantino izvedeni su *Oslobođenje Skoplja* (na trgovima San Fernando, San Roque i Jardín Reforma), *Anita Berber* (u Teatru Servantes) i *Ričard III* (na trgu La Paz). Na Velikom festivalu u Ciudad de Meksiku (na kome je subotičko pozorište gostovalo i 1987.), izvedeno je 1990. čak pet predstava – *Kralj Edip* i *Don Žuan* (r: Ljubiša Ristić), *Tit Andronik* (r: Dušan Jovanović), *Ruža vetrova Nenada Fišera* (r: Haris Pašović) i *Eumenide* (r i k: Nada Kokotović).

⁵³ Na međunarodnom pozorišnom festivalu u San Hozeu, održanom u čast stogodišnjice nezavisnosti Kostarike, subotičko pozorište 1989. s velikim uspehom izvodi Šekspirovog *Ričarda III* u režiji Ljubiše Ristića i koreodramu *Pukovnik* u scenskoj postavi Nade Kokotović.

⁵⁴ Prilikom gostovanja u Lenjingradu 1990. godine uspostavljena je saradnja s rediteljem Aleksandrom Tovstogonovim koji je u okviru Yu-festa ('Balkanske tragedije') režirao *Antigonu*. Na svom jedinom gostovanju u Sovjetskom Savezu (zbog pređašnje 'antisovjetske' reputacije trupe stečene predstavom *Misa* u a-molu) KPGT je poslednji put izveo *Oslobođenje Skoplja*. Ljubiša Ristić je ponovo režirao ovaj komad 1995. u Londonu, u sklopu festivala koji su inicirali britanski glumci i politički aktivisti Vanesa Redgrejv i Korin Redgrejv, obeležavajući 50. godišnjicu pobeđe nad fašizmom.

⁵⁵ „82 djece, žena, muškaraca iz četiri ansambla iz svih krajeva zemlje, ovčarski psi, bijeli konji, vatrene staze i smrtonosna motoristika, akcije i atrakcije, umor i nepokolebljivost, misionarstvo i prijateljstvo: kazalište koje se živi do tvrdoglavosti sekte i gotovo religioznog samoiscrpljenja.“ U: Vukov Colić, Dražen (1987): *Subotica u Muelheimu*. U: *Danas* (Zagreb), 02.06.1987, str. 44.

prestonica Evrope) Narodno pozorište / *Népszínház* – KPGT izvodi *Madač-komentare*, „predstavu smatranu neprenosivom“ odnosno „gradsku inscenaciju koju uopšte nije moguće transponovati“, kako je pisala nemačka štampa. U predstavu pod novim nazivom *Berlin-Sub-Verzion*, uključeno je nekoliko berlinskih alternativnih pozorišnih trupa (Berliner Compagnie, Hofteater, Caracol-Theater) i muški dečji hor iz četvrti Šeneberg. Gradske ambijente Subotice – Gradsku kuću, korzo i Sinagogu – zamenila je Gradska kuća u centralnoj berlinskoj opštini Vilmerdorf. Predstava se igrala po završetku radnog vremena opštinskih činovnika (od pola devet do ponoći) u malom i velikom dvorištu, brojnim hodnicima, dvoranama, čak i nusprostorijama ovog javnog objekta⁵⁶. Pozorišni kritičar Hajnc Klunker u ovo vreme naziva Ristića „Letećim Holanđaninom jugoslovenske pozorišne scene“, a nemačka štampa opisuje ga kao „genijalnog režisera, stratega, sve i svašta jugoslovenskog pozorišta“, ali i „ruskog kulturnog ambasadora“.

Početak juna 1988. subotička trupa ponovo gostuje u programu 'Pozorišni krajolik Jugoslavije' u Milhajmu. Od četiri 'naručena' dramska teksta savremenih jugoslovenskih autora premijerno su izvedeni *Long Play* Gorana Stefanovskog, *Heimat* Kaće Čelan i *Judita* Lasla Vegela. Rad na predstavi *Proročica (Jasnovitka)* Dušana Jovanovića obustavljen je zbog dinamike političkih zbivanja u Jugoslaviji. U ambijentu kojim je dominirao pozorišni 'šator od ogledala' (Spiegelzelt) arhitekta Ištvana Hupka izveden je i Molijerov *Tartif*.

Internacionalni uspesi Narodnog pozorišta / *Népszínház* – KPGT ipak nisu podrazumevali neometano delovanje na 'domaćem terenu'. Godine 1989. 'politički (ne)korektni' *Boj na Kosovu* u režiji Ljubiše Ristića, zamišljen kao srednjevekovna procesija duž glavne subotičke ulice i trga, odlukom gradskih vlasti 'proteran' je s glavne subotičke ulice na Palić. Međutim, tokom rada na ovoj predstavi celo rukovodstvo KPGT-a imenovano je za privremeni poslovodni organ Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu koje je gradska skupština odlučila da stavi pod prinudnu upravu. Tako se i YU-fest 1989. koncentriše na 'osovinu' Novi Sad-Subotica.

Preuzevši upravu nad Srpskim narodnim pozorištem, Ljubiša Ristić i Nada Kokotović pokušavaju da stvore bikameralni sistem u kome paralelno koriste produkcione kapacitete u Subotici i Novom Sadu. U ovom periodu repertoar SNP-a odražava karakterističnu KPGT-ovsku orijentaciju, o čemu svedoče predstave Ristićevih saradnika iz različitih delova SFRJ (koja je u to vreme praktično pred raspadom): *Smrta na Kuzman Kapidan* Grigora Prličeva u režiji Saša Milenkovskog (m: Anastasia) i *Kuzman, Vitez* istog autorskog tima; balet prema epu *Smrt Smail-Age Čengića* Ivana Mažuranića u koreografiji Nade Kokotović ili *Zenit – drugo lansiranje* Kosmokinetičkog gledališča *Rdeči pilot*, koja je imala i verziju na mađarskom jeziku

⁵⁶ „Nije lepa kao subotička, ali je mesto sa istorijom: izgrađena je za nacionalsocijaliste u II svetskom ratu i služila kao štab Vermahta“. U: Engelkraut, Ortrun (1988): *Einladung zu einem reizvollen Spaziergang durch die Geschichte*. U: Volksblatt Magazin, 15.05.1988.

(*Zenit – Harmadik Kilövés*). Uz repertoarske inovacije idu i novi administrativno-poslovni potezi: brojne kancelarije ogromne pozorišne zgrade ispražnjene su od 'suvišnog pozorišnog osoblja' i iznajmljene kao poslovni prostor. Otvorena je knjižara u foajeu i aktiviran krov, u skladu s poslovnom politikom koja je primenjivana i u Subotici (gde je u jednoj sezoni na Paliću bila aktuelna izgradnja celog umetničkog naselja).

U sklopu zalaganja Nade Kokotović za unapređenje i internacionalizaciju plesne scene u Jugoslaviji subotičko pozorište organizovalo je dva značajna plesna festivala. Na Festivalu plesnog teatra, održanog u Subotici od 29. novembra do 19. decembra 1986. učestvovali su pozorišni i plesni ansambli i solisti iz Zagreba, Ljubljane, Beograda, Londona i Budimpešte, uz koreodramu *Sajgon* Nade Kokotović. Internacionalni festival plesnog teatra *Emergency Exit* održavao se u Subotici od 23. februara do 2. marta 1991. Učestvovali su *Tanzfabrik* (Berlin), *Compagnie Joseph Nadj* (Orlean), *Sesk Gelabert* i *Danat Danza* (Barselona), *Compañía de la danza Romero – Dominguez* (Ciudad Meksiko), *Betontanz teater* (Ljubljana), Centar za kulturu 'Vladimir Nazor' (Sisak), *Bitef teatar* (Beograd), Ljiljana Zagorac (Zagreb) i Narodno pozorište / *Nepszínház* s projektima Nade Kokotović *Anita Berber*, *U potrazi za izgubljenim vremenom* i *Nojeva barka*.

Faza 3: 'Rovovska borba'

Ipak, krajem osamdesetih godina, politička podrška KPGT-u postepeno se gasi i u Subotici i u Novom Sadu. Miloševićevska retorika koja počinje da dominira političkom scenom, s jedne strane zalaže se za očuvanje Jugoslavije (što ciljeve KPGT-a još uvek čini 'politički korektnim'), a s druge strane doprinosi ubrzanoj fragmentaciji jugoslovenskog kulturnog prostora (što ciljeve KPGT-a istovremeno čini i 'politički nepoželjnim'). Pokrajinski 'autonomaški' političari smenjeni su 1988. godine u 'jogurt revoluciji', a novopostavljeni kadrovi u Subotici i Novom Sadu nemaju afiniteta prema aktivnostima KPGT-a. Kada 1991. počinju prva ratna zbivanja u SFRJ, Nada Kokotović donosi odluku da napusti zemlju i nastavlja karijeru u Nemačkoj.

„U vreme kada svetska javnost prenosi tvrdnju saveznog premijera Milana Panića o tome da je na Paliću izbeglički, ali ne i koncentracioni logor, Subotica živi kao i svakog leta – u znaku tradicionalnog YU-festa“⁵⁷, izveštavala je štampa neposredno pred Međunarodnu konferenciju o bivšoj Jugoslaviji u Londonu na kojoj je jugoslovenska delegacija predvođena Milanom Panićem i Dobricom Ćosićem iznela plan o okončanju rata u Bosni i Hercegovini.

Uslovi za rad u subotičkom pozorištu bili su izuzetno teški. 'Tradicionalno' letnje gostovanje u Beogradu u okviru *Avala festa* 1992. pomereno je na termin održavanja 26. Bitefa, najmanje internacionalnog u svojoj istoriji. (Pod sloganom 'Bitef pod embargom'

⁵⁷ Đokić, S. (1992): Istočno od (k)raja. U: Politika (Beograd), 13.08.1992.

ugostio je samo jednog inostranog izvođača – Džanga Edvardsa i njegovu cirkusku kompaniju iz Amsterdama.) Ostatak programa 'izneo' je KPGT: subotičko pozorište izvelo je *Boj na Kosovu*, autorski projekat Ljubiše Ristića, *Hamleta* i *Voceka* u režiji Andraša Urbana, *Zločin i kaznu* i *Braču Karamazove* u režiji Saša Milenkovskog, *Kralja Ibija* u režiji Harisa Pašovića i *Ričarda III* u režiji Ljubiše Ristića⁵⁸.

U avgustu 1992. zahvaljujući Ivanu Blagojeviću, vlasniku firme *YU Impex*, YU-fest pod simboličkim naslovom *Istočno od kraja* odvija se u Nišu.⁵⁹ Petodnevni program otvara predstava *Zločin i kazna* Saša Milenkovskog (prvobitno izvođena u subotičkoj Ciglani) u sali Instituta Mašinske industrije Niš. Ovim je inaugurisana stalna scena KPGT-a u Nišu. *Boj na Kosovu* igra se na letnjoj pozornici niške Tvrđave, a kao alternativni prostori koriste se ciglana 'Ćele kula' i sala KPGT-a u Višegradskoj ulici. Iste godine KPGT gostuje i na novosadskom festivalu 'Leto na Petrovaradinu', na vidikovcu Petrovaradinske tvrđave. U Beogradu, u ovom periodu koristi se prostor Radničkog univerziteta 'Veselin Masleša' na adresi Generala Ždanova 78. Grad Niš ostaje važan partner KPGT-a. Pod naslovom *Zlatno doba*⁶⁰, YU-fest se u septembru 1993. odvija u niškoj tvrđavi i na platou ispred Predsedništva Skupštine grada, a niški KPGT dobija i novi prostor na adresi Dušanova 43. U međuvremenu, u Subotici je za potrebe KPGT-a (u zgradi bivšeg sokolskog doma) adaptiran bioskop *Jadran* i otvoren kao novo pozorište *Age d'or*. YU-fest 1994. odvija se stoga u Subotici i Nišu (u KPGT šatoru postavljenom na centralnom platou Tvrđave⁶¹), gde je zahvaljujući saradnji između KPGT-a i Direkcije za izgradnju grada Niša⁶², na 'krovu' Beograd kapije odigrana 'antičko-sarajevska drama' *Antigona* Dušana Jovanovića (r: Ljubiša Ristić), premijerno izvedena u 'ready made' ambijentu razrušenog salaša na Ludoškom jezeru.

Izvođenje ove predstave na 28. Bitefu u staroj Šećerani na Čukarici predstavljalo je i ulazak u prvi 'trajno zaposednuti' prostor KPGT-a u Beogradu. Iste godine Ljubiša Ristić ulazi u partijsku politiku i na poziv prve dame Srbije Mirjane Marković postaje predsednik JUL-a (Jugoslovenske udružene levice). Naredne godine s Dankom Lendel osniva *KPGT Fond*, *Međunarodni art centar* i *Pozorište KPGT*, s tri scene nazvane *Studio Kokotović*, *Teatar Šerbedžija* i *Tavan Jovanović*.

10. jubilarni YU-fest 1995. obeležila je adaptacija Prve srpske fabrike šećera 'Dimitrije

⁵⁸ Prilikom nastupe na ovom Bitefu dobili su i Grad teatar Budva, Újvidéki Színház / Novosadsko pozorište, Narodno pozorište iz Zrenjanina, JDP, Bitef teatar i ansambl baleta Isidora Jelene Šantić.

⁵⁹ Tom prilikom je u Nišavu porinut ogroman reptil (rad umetnika Vlade Rančića) koji je postao neka vrsta zaštitnog znaka festivala.

⁶⁰ Na programu su Kristofor Kolumbo Miroslava Krleže (r: Ljubiša Ristić), Seviljski zavodnik i kameni gost Tirs de Moline (r: Kokan Mladenović) i Fuente Ovehuna Lope de Vege (r: Saša Gabrić).

⁶¹ Od 20. do 25. septembra na niškoj Tvrđavi izvedeni su i *Kralj Ibi*, *Don Kihot* i *Ričard III*, kao i nove predstave *Gušteri Urbana Andraša* (r: Peter Ferenc) i *Šekspirov Timon Atinjanin* (r: Saša Gabrić).

⁶² „Tako su se jedna pozorišna trupa i jedno javno preduzeće sreli na istom poslu – revitalizaciji Tvrđave“. (*Antigona na bedemu*. U: Narodne novine (Niš), 28.09.1994.)

Tucović⁶³ za potrebe KPGT-a, uz „pomoć i podršku ljudi iz Šećerane i njenog direktora Milorada Bojkovića“⁶⁴. U različitim prostorima napuštenog industrijskog kompleksa izvode se predstave *San letnje noći*⁶⁵ u režiji Ljubiše Ristića, *Kralj Džon* (r: Peter Ferenc) i *Timon Atinjanin* (r: Saša Gabrić), za čije je potrebe jedna od hala Šećerane pretvorena u 'buvljak'. Repertoar koji nije nastao na osnovu Šekspirovih komada obuhvata predstave *Bubnjevi u noći* Bertolta Brehta (r: Saša Gabrić), *Mara Sad* Petera Vajsa (r: Peter Ferenc), *Gospođica*⁶⁶ Ive Andrića i *Antigona* Dušana Jovanovića (r: Ljubiša Ristić), *Assimil* Ežena Joneska (koprodukcija s *Dogtroep* iz Amsterdama) i *Kralj Ibi* Alfreda Žarija (r: Haris Pašović). Uz brojne saradnike iz Beograda, Subotice, Novog Sada, Skoplja i Roterdama, KPGT nastavlja da razvija svoje centre u Subotici, Nišu⁶⁷, Beogradu, Prištini i Herceg Novom⁶⁸.

Tokom 1994. godine Ljubiša Ristić odupirao se sankcijama međunarodne zajednice i kulturnoj izolaciji SR Jugoslavije na sebi svojstven način – intenzivnom *cross border* saradnjom i rediteljskom aktivnošću. Na poziv starog saradnika Dragana Klaića, tada direktora Holandskog pozorišnog instituta, u Amsterdamu je učestvovao na konferenciji posvećenoj *site-specific* pozorištu. Kontakt s članovima *Dogtroep* rezultovao je predstavom *Noordwester Wals* izvođenom na 'suvom doku' amsterdamskog brodogradilišta. Gotovo istovremeno je na Ohridskom letu postavio Šekspirovog *Makbeta* (Naroden teatar Bitola), na brodu *Skopje* koji saobraća na relaciji Ohrid – Sveti Naum i u prirodnim ambijentima Svetog Nauma. U novembru iste godine KPGT je gostovao u severnonemačkom gradu Oldenburgu na festivalu *Prizma 2* koji je okupio pozorišne umetnike iz Istočne Evrope i sa svih prostora bivše Jugoslavije (pod geslom 'Terra incognita'). Subotička trupa zatvorila je festival predstavama *Antigona* i *Ričard III*.

Ristićeva vizija revitalizacije prostora Stare Šećerane obuhvata nove pozorišne dvorane, kamernu operu, prostor za plesni teatar, dvorane za rok koncerte, prostor za vizuelne umetnosti i druge oblike kulture (npr. 'muzej industrijske arheologije'). Nije zanemaren ni širi

⁶³ U 'Kraljevskoj srpskoj povlašćenoj fabrici šećera u Beogradu Hake, Goldšmit i Vajnšenk' 1907. došlo je do velikog i u istoriji radničkog pokreta značajnog štrajka. U pripremama štrajkova učestvovao je i Dimitrije Tucović, po kome je fabrika dobila novo ime.

⁶⁴ „Za sada i vlada Srbije i grad, odnosno gospodin (Nebojša, gradonačelnik) Čović, nemaju uopšte dileme o tome da je prestonici takav jedan multimedijalan centar neophodan“. U: Lekić, Jasmina (1995): Šećerni put. U: NIN, 01.09.1995, str. 36.

⁶⁵ Ova predstava igrala se na otvorenom, ispred glavne fabričke hale, u podnožju izdužene konstrukcije koja je nekada bila integrisana u proces proizvodnje šećera. Po njoj su sada šetali atinski mladenci, dok su se vile i vilenjaci 'brčkali' u monumentalnom veštačkom jezeru s ostrvcima i splavovima – dugom 60m, širokom 30m i dubokom 1m. U Nišu se ova predstava izvodila u Sportskom centru 'Čair', na prostoru Olimpijskog bazena.

⁶⁶ Ristićeva zaokupljenost ratnom sudbinom Sarajeva ogleda se i u angažovanju sarajevske glumice Tatjane Žerajić za tumača Andrićevog teksta.

⁶⁷ Kao doprinos obeležavanju 'godine kulture' u Srbiji, niški KPGT je u septembru 1995. organizovao I Međunarodni rok festival Nišvil '95, uz učešće 10 rok sastava (iz Amerike, Velike Britanije, BJR Makedonije, Slovenije i SR Jugoslavije).

⁶⁸ Ovde se pripremao veliki letnji festival, s ambicijama da 'nadmaši dubrovački'.

urbanistički kontekst koji obuhvata Šećeranu, Adu Ciganliju⁶⁹ i beogradski Hipodrom. Ristić više nije direktor subotičkog Narodnog pozorišta: u leto 1995. godine „dekretom je skinut s tog položaja“. Međutim, kako sâm tvrdi, njegovo radno mesto je svuda gde KPGT priprema i prikazuje svoje predstave.

Tačno na desetogodišnjicu završetka *Šekspir festa* na Paliću 1986, u Šećerani je otvoren 11. YU-fest, pod istim nazivom. Sezonu je otvorila predstava *Hamlet – komentari* (r: Filip Gajić), a sledili su *Otelo* (r: Peter Ferenc), plesne predstave *Magbet – decembar* Aleksandre Jelić Jojić i *Soneti* Katarine Slijepčević Stojkov, uz ponovljene Ristićeve režije *Ričarda III* i *Sna letnje noći*. U okviru 30. Bitefa iste godine KPGT je pripremio poseban program pod naslovom *Opis slike*, posvećen preminulom nemačkom pozorišnom stvaraocu Hajneru Mileru⁷⁰. Program je obuhvatio pet premijera: *Nalog* (r: Omar Abu El Rub), *Hamlet mašina* (r: Igor Simonović), *Opis slike* (r: Filip Gajić), *Obala Đubrišta Medeja Materijal Predeo sa Argonautima* (r: Ferenc Peter) i *Filoktet* (r: Saša Gabrić).

Sledeću sezonu KPGT-a obeležio je motiv 'galeba'. Sem *Galeba* A.P. Čehova u režiji Juga Radivojevića, njen repertoar obuhvatio je predstave *Galeb Džonatan Livingston* (dramatizaciju romana Ričarda Baha) u režiji Petera Ferenca, projekat *Pesnik na brodu 'Galeb'*⁷¹ (izvođen na brodu 'Sindelić' u Savskom pristaništu ispod Kalemegdana), *Proljeće Ivana Galeba* – inscenaciju romana Vladana Desnice u režiji Ljubiše Ristića i mjuzikl *Moj galebe* Ljubiše Ristića i Gabora Lenđela po motivima pesme Olivera Dragojevića⁷².

U ciklusu *Sugar Babe* izvedeni su *Ružičnjak* Aleksandra Popovića (r: Saša Gabrić), *Suviše stvarnosti* Zorana Videnovića (r: Irena Ristić), *Baktum* Filipa Gajića (r: Jug Radivojević), *Sarajevske priče* Duška Anđića (r: Filip Gajić) i *Odisej više ne stanuje ovde* Dejana Gligorijevića (r: Saša Gabrić). Dok su se u 'glavnom štabu' odvijali građevinski radovi na renoviranju (Šećerane), KPGT se otisnuo na turneju po 30 gradova SR Jugoslavije. Tokom gostovanja na Kosovu, u saradnji s pozorištem Dodona koje vode Faruk Begoli i Melihat Čena, planirano je formiranje K.P.G.T.-a u Prištini. Sem Prištine, KPGT je nastupao i u Prizrenu, Peći, Gnjilanima i Kosovskoj Mitrovici. Turneja po Vojvodini obuhvatila je Sremsku Mitrovicu, Rumu, Šid, Zrenjanin, Kikindu i Sombor, a u Novom Sadu, osim Kulturnog centra Novog Sada, ustanovljen je novi 'stalni prostor' KPGT-a, stara i napuštena dvorana bioskopa 'Dunav' u Petrovaradinu. U Nišu, peti po redu YU-fest 1996. godine odvijao se u Narodnom pozorištu i

⁶⁹ Na Adi Ciganliji KPGT je 1986. izvodio Ričarda III u režiji Ljubiše Ristića.

⁷⁰ Prijateljstvo Ljubiše Ristića i Hajnera Milera datira s početka sedamdesetih godina. Ristić je 1977. režirao Milerov komad *Cement* (prema romanu socrealističkog pisca Fjodora Vasiljevića Glatkova) u Slovenskom narodnom gledališću u Ljubljani, a zatim i u Ateljeu 212 u Beogradu.

⁷¹ Nepopularnost koju je svojim angažmanom u državnoj politici SR Jugoslavije Ljubiša Ristić stekao kod političkih neistomišljenika očituje se i u zalaganju Mirjane Miočinović (zastupnika autorskih prava Danila Kiša) da se spreči izvođenje predstave *Pesnik na brodu 'Galeb'*, a KPGT-u onemogućiti dalji rad na Kišovim delima.

⁷² Svojevrsni nastavak mjuzikla *Bloody Mary* autorskog tima Lenđel-Šerbedžija-Kokotović-Ristić – muzičko-scenskog igrokaza o socijalističkoj Jugoslaviji koji je anticipirao i njen brodolom.

autobusu gradskog prevoza.

Sezonu nakon NATO intervencije u SRJ (u jesen 1999.) KPGT je posvetio Peteru Handkeu. Prema delima austrijskog pisca nastale su predstave *Užas praznine* u režiji Filipa Gajića, *Kaspar* u režiji Saše Gabrića, *Kas preko Bodenskog jezera* u režiji Dušana Anđića, *Psovanje publike* u režiji Ljubiše Ristića i *Zimsko putovanje do reke* (prema romanu *Pravda za Srbiju*) u režiji Juga Radivojevića.

Sa svojim glumačkim i baletskim⁷³ ansamblom, KPGT je u renoviranom *Međunarodnom art centru* godinu 2000. dočekaio spreman za ambiciozne pozorišne projekte. Međutim, nakon smene vlasti u Srbiji 5. oktobra 2000. godine Ljubiša Ristić ponovo zapada u političku nemilost. Čak i Bitef daje sebi za pravo da 'cenzuriše' KPGT: rečima direktora festivala Nenada Prokića iako su predstave KPGT-a kvalitetom 'apsolutno' zadovoljavale kriterijume selekcije, KPGT nije pozivan, „jer se to smatralo neumesnim s obzirom na reputaciju tog pozorišta“.⁷⁴ Nove vlasti ravnodušne su prema idejama i planovima KPGT-a, kao i finansijskim teškoćama u koje je *Međunarodni art centar* zapao u post-petooktobarskom periodu⁷⁵.

Ljubiša Ristić 2008. postavlja *Ogovaranje* Nebojše Romčevića u produkciji Narodnog pozorišta Sombor i Grada teatra Budva u prostoru stare Fabrike keramike u Buljarici; 2009. u Zvezdara teatru režira *Konzulska vremena* (prema *Travničkoj hronici* Ive Andrića) i 'letnji' spektakl *Troil i Kresida* u produkciji Makedonskog narodnog teatra (izveden u Skoplju i Bitolju u četiri dela: opera, rok koncert, drama i džez koncert/modna revija). U novembru 2010. s Nadom Kokotović 'oživeo' je koreodramu *Tosca* na sceni Državnog akademskog dramskog teatra V. F. Komisarževska u Sankt Peterburgu.

U sezoni 'Junak našeg doba' KPGT 2010. izvodi pet premijera, tri premijere obnovljenih predstava s novim ansamblom i četiri obnovljene predstave s ranijeg repertoara u režiji Ljubiše Ristića, Filipa Gajića, Saše Gabrića i Igora Simonovića. Na programu su *Ričard III*, *Koriolan*, *Psovanje publike*, *Konzulska vremena*, *Gospođica*, *Sarajevske priče*, *Mit o Sizifu* i nove predstave *Razdeljak* (polemika o 'liku i delu' Đorđa Balaševića), *Biciklist* (komad nastao na osnovu napisa iz tabloida o kriminalcima 'zemunskog klana'), *Veliki brat VIP*, *Maljčiki*, *Maskara...*

⁷³ U kome se nalaze neka od najznačajnijih imena savremene plesne scene u Srbiji: Bojana Mladenović, Isidora Stanišić, Dalija Aćin i dr.

⁷⁴ Bogdanović, Srboljub (2002): Nečastivi u 'staroj Šećerani'. U: Nin (Beograd), 28.02.2002, str. 30.

⁷⁵ Ljubiša Ristić opisao je ovu situaciju na sledeći način: „Izloženi bojkotu, potpuno prećutkivani, uradili smo na desetine predstava od 2000. do 2007. godine. Onda se desio požar, a mi smo tek posle godinu i po dana skupili novac da zatvorimo rupu na krovu, da nam kiša i sneg ne bi više ulazili na veliku scenu. U međuvremenu, ukidali su nam i vodu i struju... Posle skoro četrdeset godina rada i trideset KPGT, besmisleno je da igramo na dobru volju, kao amateri“. U: Strugar, Vukica (2010): Deca će ih pročitati. U: Večernje novosti online, 17.07.2010. Online dostupno na <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:292772-Deca-ce-ih-procitati>, poslednji pristup 14.11.2011.

U jednom skorijem intervjuu Ljubiša Ristić „po sopstvenom uvjerenju, jedini preostali Jugosloven, komunista i ljevičar na Balkanu“⁷⁶ sumirao je svoj odnos prema 'jugoslovenskom kulturnom prostoru' i definisao šta za njega znači 'političko pozorište'. Nasuprot jugoslovenskoj kulturi kao unitarnom, 'transkulturalnom' (*melting pot*) konceptu, KPGT se zalagao za 'jedinostveni jugoslovenski kulturni prostor' koji ne podrazumeva predominantnu kulturu, već ravnopravnost i multikulturalnost – otpor asimilaciji, zajednički život u kome se čuva identitet, posebnost, specifičnost kao nešto retko i dragoceno... KPGT nije bio 'političko pozorište' niti oblik političkog aktivizma: politika je bila njegova tema. „Nismo se, dakle, mi bavili politikom; politika se bavila nama“.⁷⁷ U novom političkom i ekonomskom okruženju u Srbiji proizvodni kapaciteti Stare Šećerane i dalje se koriste za pozorišnu delatnost – shvaćenu kao polemiku sa sadašnjošću i ispitivanje granica umetničke slobode – ali u slučaju KPGT-a to je i dalje *teritorija*, fizički prostor koji je neophodno 'braniti'. Od koga?

⁷⁶ Nikčević, Tamara (2012): Moj obračun s nama: Intervju – Ljubiša Ristić, reditelj. U: Vreme (Beograd), br. 1119, 14.06.2012. Online dostupno na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1058070>, poslednji pristup 11.02.2013.

⁷⁷ Ibid.

Literatura

- Brečić, Petar (1978): Esejistička opaska: O režiji Ljubiše Ristića. U: Susreti kazališta Hrvatske (bilten). Slavonski Brod, 16.10.1978, str. 9.
- Drašković, Boro (2006): Reditelj pred svojim piscem (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/14.htm>.
- Foretić, Dalibor (2006): To Bačka nije vidjela (*Danas*, Zagreb, 22.10.1985.) (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/21.htm>.
- Jevremović, Zorica (1994): Pozorišne (političke) fabrike socijalističke Jugoslavije. U: *Kultura* (Beograd) 93/94, str. 95–123.
- Jovanović, Dušan (2006): Doručak kod Tifanija (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/8.htm>.
- Kesić, Vesna (2006): Subotičke žive slike (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/23.htm>.
- Klaić, Dragan (2006): Dugi marš kroz institucije: varijanta Ristić (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/6.htm>.
- Klaić, Dragan (1989): Beleške o sistemu. U: Dragan Klaić: *Teatar razlike*. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 63–94.
- Klaić, Dragan (1989): Oslobođenje Skopja, 1977-1987, Memoari. U: Dragan Klaić: *Teatar razlike*. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 109–148.
- Klaić, Dragan (1989): Subotička anamneza. U: Dragan Klaić: *Teatar razlike*. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 95–108.
- Klaić, Dragan (1989): Utopija i teror u dramama Dušana Jovanovića. U: Dragan Klaić: *Teatar razlike*. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 48–51.
- Kluncker, Heinz (1982): *Leben und Tod der Revolution*. U: *Theater Heute*, 1/82, str. 14–18.
- Mladenović, Filip (1994): Alternativno pozorište u Jugoslaviji: KPGT – studija slučaja. U: *Kultura* (Beograd) 93/94, str. 82–94.
- Toporišič, Tomaž (2009): Taktike političkog i politizovanog pozorišta druge polovine XX stoleća. U: *Scena* (Novi Sad) 1-2, str. 251–264. (prevod sa slovenačkog: Aleksandra Kolarić)
- Vegel, Laslo (2006): Ljubiša Ristić, u pozorištu (temat u novosadskom časopisu *Scena Ljubiša Ristić – Deleted from Memory?*). Online dostupno na <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena406/3.htm>.

Izbor iz štampe:

KPGT. Online arhiva. Online dostupno na <http://www.kpgtyu.org/pressarhiva/>.

Adler, Anthony (1982): Stage Strikes: Fearless theater from Yugoslavia. U: Reader (Chicago), 06.08.1982.

Baker, Bob (1982): Complexity of Theme and Politics Mars Yugoslav Play. U: The Villager (New York) 50 / 39, 23.09.1982.

Baronoff, Susan Marya (1982): Top Talent Performs in Triumphant Zagreb Troupe. U: The Washington Times, 19.08.1982.

Bernheimer, Kathryn (1982): 'Liberation' Exceeds Ideological Barriers. U: Daily Camera (Boulder), 23.07.1982.

Bogdanović, Srbojlob (2002): Nečastivi u 'staroj Šećerani'. U: Nin (Beograd), 28.02.2002, str. 30-31.

Campbell, Lance (1984): Realist Ristic tilts at order out of chaos. U: The Advertiser (Adelaide), 11.02.1984.

Clurman, Irene (1982): Environmental theatre is multimedia marvel. U: Rocky Mountain News (Denver), 23.07.1982.

Durić, Muharem (1976): 'Sumnjivi' Nušić podelio publiku. U: Politika (Beograd), 02.04.1976.

Đokić, S. (1992): Istočno od (k)raja. U: Politika (Beograd), 13.08.1992.

Engelkraut, Ortrun (1988): Einladung zu einem reizvollen Spaziergang durch die Geschichte. U: *Volksblatt Magazin*, 15.05.1988.

Gluščević, Zoran (1987): Afera u subotičkom pozorištu. U: Politika (Beograd), 11.10.1987.

Hoad, Brian (1981): Far from comfortable but gripping. U: The Bulletin (Sydney), 03.02.1981.

Jenkins, Tom (1981): Drama that involves everyone. U: The West Australian (Perth), 10.02.1981.

Kujundžić, Miodrag (1974): Napoleon iz kokošinjca. U: Dnevnik (Novi Sad), 01.12.1974.

Lekić, Jasmina (1995): Šećerni put. U: Nin (Beograd), 01.09.1995, str. 36-37.

Nikčević, Tamara (2012): Moj obračun s nama: Intervju – Ljubiša Ristić, reditelj. U: Vreme (Beograd), br. 1119, 14.06.2012. Online dostupno na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1058070>.

Pašić, Feliks (1975): Devojka i ostali. U: Borba (Beograd), 05.02.1975, str. 11.

Pavlovski, B. (1977): Pismo od Zagreb: 'Oslobodovanje na Skopje' vo noviot 'Teatar pod šatori'. U: Nova Makedonija (Skopje), 09.11.1977.

Pešorda, M. (1977): Kazalište okrenuto budućnosti. U: Oslobođenje (Sarajevo), 29.10.1977.

Preisendörfer, Bruno (1988): Ensslin und Meinhof im Rathaus. U: *Zitty Live Magazin*, 11/88, str. 24–25.

Rackov, Ivanka (1974): Provokativno i šokantno. U: Subotičke novine, 06.12.1974.

- Rakovac, Milan (1981): Priko Učke Gore: Oslobođenje Australije ili o jednoj kazališnoj avanturi – na pouku. U: *Oklo* (Zagreb), 2-16.04.1981.
- Rich, Frank (1982): Theater: 'The Liberation of Skopje'. U: *The New York Times*, 21.09.1982.
- Richards, David (1982): The Relentless Zest of Zagreb. U: *The Washington Post*, 15.08.1982.
- Robinson, Harry (1981.): Stunning play for television. U: *The Sydney Morning Herald*, 22.02.1981.
- Rossmann, Andreas (1987.): Shakespeare ist Jugoslawe. U: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12.06.1987.
- Selenić, Slobodan (1976): Sentimentalni Breht. U: *Politika ekspres* (Beograd), 08.03.1976.
- Shaper, Rüdiger (1988): Tod und Revolution: Tadeusz Kantor und das Nationaltheater Subotica in Berlin. U: *Süddeutsche Zeitung*, 28.05.1988.
- Spero, Bette (1982): Yugoslav troupe imports drama to the boardwalk. U: *The Star-Ledger* (Newark), 03.09.1982.
- Strugar, Vukica (2010): Deca će ih pročitati. U: *Večernje novosti online*, 17.07.2010. Online dostupno na <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:292772-Deca-ce-ih-procitati>.
- Sullivan, Dan (1982.): The Zagreb Company: Close Communication. U: *Los Angeles Times*, 10.09.1982.
- Šau, Joco (1974): Kakšno življenje torej: Gledališče Pekarna – *Tako, tako*. U: *Mladina* (Ljubljana), 25.10.1974.
- Tešić, Dragan (1971): Bubuleja u zatvoru. U: *Radio TV Revija* (Beograd), 03.12.1971.
- Tešić, D. (1972): Posle spora eto dogovora: Ode Kata u celer - reditelj Ljubiša Ristić nastavio snimanje televizijske serije 'Komadi sa pevanjem'. U: *Radio TV Revija* (Beograd), 14.04.1972.
- Todorović, R. i Pavićević, S. (1973): Lakrdija bez opravdanja (*Aleks* nepogodan za Dane komedije u Svetozarevu). U: *Večernje novosti* (Beograd), 29.03.1973.
- Vukov Colić, Dražen (1987): Subotica u Muelheimu. U: *Danas* (Zagreb), 02.06.1987, str. 44.
- Whiteman, Bart (1982): From Zagreb With Love. U: *Columbia Road* (Washington), vol. 1, no. 3, avgust 1982.